

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

МАЙСТРЕНКО Ольга Анатоліївна

УДК: 930 (477.7)

**РОЛЬ ХЕРСОНСЬКОГО ЗЕМСТВА В МЕДИЧНОМУ
ОБСЛУГОВУВАННІ НАСЕЛЕННЯ У 1865–1917 РР.**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2006

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії України Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник

доктор історичних наук, професор
Борисенко Володимир Йосипович,
Національний педагогічний
університет імені М.П. Драгоманова,
Інститут історичної освіти,
завідувач кафедри історії України.

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор
Рафальський Олег Олексійович,
Інститут політичних і
етнонаціональних досліджень
імені І. Кураса НАН України,
провідний науковий співробітник
відділу національних меншин;

кандидат історичних наук, доцент
Ступак Федір Якович,
Національний медичний університет
імені О.О. Богомольця,
доцент кафедри соціальної медицини
та охорони здоров'я.

Провідна установа

Київський Національний університет
імені Тараса Шевченка, історичний факультет,
Кабінет Міністрів України, м. Київ

Захист відбудеться “20” жовтня 2006 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.02 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “20” вересня 2006 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Стоян Т.А.

Загальна характеристика роботи

Вступ. Актуальність теми. Демократичні процеси, що відбуваються в Україні, потребують прискорення реформування всіх сторін суспільно-політичного життя країни. Серед актуальних питань сьогодення є невідкладне проведення реформ місцевого самоврядування та системи охорони здоров'я. У цьому контексті особливо важливим є використання досвіду земств в організації ефективної системи медичного обслуговування населення. Засновані у другій половині XIX ст., земства накопичили значний досвід у розв'язанні проблем місцевого характеру і сприяли вирішенню багатьох соціальних проблем на місцях, зокрема в українських губерніях.

Найбільш вагомими результатами у запозиченні досвіду земств у виведенні сучасної медицини з кризового стану можуть дати відповідні наукові розробки на регіональному рівні. Саме вони демонструють конкретні шляхи подолання негативних явищ в охороні здоров'я населення. Серед них на особливу увагу дослідників заслуговує медична діяльність Херсонського земства, яке у цій галузі посідало лідируючі позиції і було прикладом для наслідування іншими українськими земствами. За період свого існування Херсонським земством була створена дієва система медичного обслуговування на засадах доступності, безоплатності лікарської допомоги, відпрацьовано механізми взаємовідносин земських урядовців з лікарями, засновано першу в Україні санітарну організацію, започатковано медичну допомогу серед прибулого населення та ін.

Актуальність і наукова значущість дослідження проблеми ролі Херсонського земства у медичному обслуговуванні населення в 1865–1917 рр. загострюється відсутністю відповідних узагальнюючих праць у вітчизняній історіографії, а також необхідністю проаналізувати процес становлення земсько-медичної організації у губернії, виділивши при цьому групу соціально важливих і для нашого часу питань: функціонування лікарських дільниць; фінансування медичних установ; організація праці лікарів та фельдшерів; взаємовідносини адміністрації з лікарями; санітарно-епідемічний нагляд тощо.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до планової наукової тематики кафедри історії України Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова “Актуальні проблеми історії України”. Тема дисертації затверджена вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова 03.03.2005 р., протокол № 6.

Об'єктом дослідження стали земські установи України та їх діяльність в організації системи медичного обслуговування населення.

Предметом дисертаційного дослідження є роль повітових і губернської управ Херсонського земства, губернських, повітових з'їздів земських діячів та лікарів в організації медичної допомоги населенню, санітарно-профілактичної і лікувальної роботи.

Територіальні межі дослідження охоплюють Херсонську губернію, найбільшу серед українських губерній, до складу якої входили: Одеський, Єлисаветградський, Олександрійський, Ананьївський, Тираспольський і Херсонський повіти. Сьогодні – це територія Херсонської, Одеської, Миколаївської, Кіровоградської, частково Дніпропетровської областей України, а також частина Придністров'я.

Хронологічні рамки дослідження обмежуються 1865–1917 рр. Нижня межа дослідження обумовлена часом заснування земських установ Херсонської губернії (1865 р.) і прийняттям ними перших рішень про організацію медицини у губернії, а також визначенням пріоритетів земсько-медичної діяльності відповідно до потреб населення. Верхній рубіж (1917 р.) датується часом призупинення діяльності земства губернії, що було пов'язано із воєнними діями під час Першої світової війни.

Мета дослідження полягає у визначенні ролі земств Херсонської губернії у медичному обслуговуванні населення у 1865–1917 рр. на основі комплексного аналізу доступних опублікованих та архівних матеріалів.

Завдання дослідження, обумовлені поставленою метою, передбачали:

- аналіз стану наукової розробки обраної теми дисертації та її джерельного забезпечення;
- висвітлення медичного обслуговування населення губернії у доземський період;
- встановлення правових засад земської реформи про завдання громадської медицини;
- виявлення особливостей розгортання повітовими земствами медичної діяльності в 1865–1872 рр.;
- визначення впливу губернського земства на формування стаціонарної системи медичного обслуговування населення у 1873–1889 рр.;
- встановлення ролі губернського земства у визначенні пріоритетності санітарно-профілактичного напрямку в земсько-медичній діяльності у 1873–1889 рр.;
- охарактеризування реакції земства на урядові зміни в правовому забезпеченні земської медицини у 1890–1917 рр.;
- з'ясування напрямів активізації земсько-медичної діяльності у 1890–1917 рр.

Методологічною базою роботи є універсальні принципи науковості, історизму та об'єктивності, які використовувались для з'ясування умов виникнення, становлення і функціонування земських установ губернії, виявлення чинників, що сприяли організації ними дієвої системи медичного обслуговування населення, встановлення ролі, яку відіграли земства у цьому процесі й висвітлення результатів їх медичної діяльності. Використання зазначених принципів дозволило простежити причинно-наслідкові зв'язки між ними. Крім того, при написанні дисертаційного дослідження автор використовувала проблемно-хронологічний метод викладення

матеріалу, а при складенні таблиць, наведених у розділах та додатках, – методи узагальнення, статистики та порівняльної історії.

Зазначені методи дозволили здійснити історіографічний аналіз наукової літератури з проблеми, дослідити джерела, систематизувати й узагальнити отриману інформацію та забезпечити наукову вірогідність результатів дослідження.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у тому, що у ньому вперше комплексно досліджена роль органів місцевого самоврядування Херсонської губернії у створенні ефективної системи медичного обслуговування сільського населення у пореформений період. Доведена відсутність організованої медичної допомоги сільському населенню губернії у доземський період. Встановлена недосконалість земської правової бази для організації нової системи медичного обслуговування населення. Виявлені особливості земсько-медичної діяльності повітових управ у 1865–1872 рр. Визначена й обґрунтована роль губерньського земства та його вплив на формування стаціонарної системи медичного обслуговування, а також доведена першість Херсонського земства у створенні медико-санітарної організації. Охарактеризована незадовільна реакція земств губернії на урядові зміни в правовому забезпеченні земської медицини у 90-х роках XIX ст. Простежена динаміка розбудови земських медичних установ губернії у 1890–1917 рр.

До наукового обігу введено низку рідкісних земських видань та архівних матеріалів, що не потрапили у поле зору дослідників.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що вони можуть бути використані при підготовці колективних та індивідуальних праць як з історії земських установ, загальної історії України середини XIX – початку XX ст., так і з історії медицини земського періоду, при розробці спецкурсів з історії місцевого самоврядування окремих українських губерній, у процесі проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні при визначенні напрямів діяльності органів місцевого самоврядування у сфері медичних послуг.

Апробація основних положень дисертації здійснювалася у формі виступів на звітно-наукових конференціях викладачів і аспірантів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, II з'їзді конфедерації істориків медицини (Москва, травень 2003 р.), Всеукраїнській науковій конференції “Україна і Росія: досвід історичних зв’язків та перспективи співробітництва” (Кривий Ріг, березень 2004 р.), 10-й Республіканській конференції з історії медицини і охорони здоров’я (Мінськ, вересень 2004 р.), міжнародній науково-теоретичній конференції “Знаки питання в історії України: українська історія у східноєвропейському контексті” (Ніжин, листопад 2005 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладені в одинадцяти публікаціях, шість з яких є науковими статтями у фахових виданнях.

Структура дисертації обумовлена логікою розкриття теми, специфікою мети і складається зі вступу, чотирьох розділів (дев'яти параграфів), висновків, списку використаних джерел та літератури й додатків. Дослідження доповнено 19 таблицями, з яких 13 розміщено у тексті розділів, а 6 – у додатку. Загальний обсяг дисертації – 226 сторінок, у тому числі основний текст – 177 сторінок, список використаних джерел та літератури – 28 сторінок (273 найменування), додатки – 21 сторінка.

Основний зміст роботи

У вступі обґрунтовано актуальність вибраної теми, визначено його мету, об'єкт, предмет та основні завдання, хронологічні й територіальні межі дослідження, встановлено наукову новизну, обґрунтовано теоретичне й практичне значення одержаних результатів та їх апробацію.

У першому розділі “Історіографія та джерельна база дослідження” зроблено науковий огляд літератури дорадянського, радянського та сучасного періодів з історії земства та історії земської медицини, проведено аналіз різних видів джерел, використаних при написанні дисертації.

Історіографію проблеми можна розділити на три періоди. Перший – об'єднує публікації дореволюційної доби (середина XIX ст. – 1918 р.); другий – праці дослідників радянських часів (1919–1990 рр.); третій період – напрацювання науковців на сучасному етапі історії України (1991–2006 рр.).

Для першого періоду (дореволюційного) характерною була поява наукових публікацій, предметом розгляду яких стало земство, його структура, різні сторони діяльності, у тому числі й медична. Більшість досліджень не мають близького відношення до теми дисертації, проте допомагають скласти загальне уявлення про досліджуваний період. Зокрема, у працях О.А. Головачова¹, О.І. Васильчикова², Я.В. Абрамова³, М.О.Корфа⁴, Гр. Джаншиєва⁵ міститься аналіз проблем підготовки та проведення земської реформи.

Більш наближеними до запропонованої проблеми є дослідження з історії медицини, що в означеному періоді становлять найбільшу групу наукових праць.

Розробки з історії медицини дореформеної доби⁶ дозволяють сформулювати уявлення про структуру і напрями доземської медицини, що важливо з огляду на виконання поставлених у

¹ Головачев А.А. Десять лет реформ 1861-1871 гг. – СПб., 1872.

² Васильчиков А.И. О самоуправлении. Сравнительный обзор русских и иностранных земских и общественных учреждений: В 3 т. – СПб., 1869-1871.

³ Абрамов Я.В. Что сделало земство и что оно делает? (Обзор деятельности русского земства). – СПб., 1872.

⁴ Корф Н. Как наше земство зарождалось и подрастало // Русская мысль. – 1881. – №3.

⁵ Джаншиев Гр. Эпоха великих реформ. Исторические справки. 7-е доп. изд. – М., 1898.

⁶ Рихтер В. История медицины в России. – М., 1820. – Ч.3; Дерикер В.В. О знахарях и врачебной помощи в деревнях. – СПб., 1865; Попов В. Деревенские знахари и шарлатаны в России. – СПб., (б.г.).

дисертації завдань.

Значний вклад у вивчення питань земської медицини зробили такі відомі земські діячі-лікарі: М.Я. Капустін⁷, Д.М. Жбанков⁸, В. Португалов⁹, С.М. Ігумнов¹⁰ і інші. Їхні опубліковані праці – це лише сота доля того напрацьованого за роки існування земської медицини безцінного матеріалу як оглядово-аналітичного характеру, так і того, що стосується розгляду окремих важливих питань, які хвилювали медичну громадськість у цей період. Проблема земського досвіду опікування душевнохворими знайшла своє висвітлення в праці відомого санітарного лікаря Херсонської губернії Є.І. Яковенка¹¹, яка стала першим вагомим дослідженням у цьому напрямі.

Велика роль у підбитті підсумків земсько-медичної діяльності, виявленні її особливостей та закономірностей у перший період існування земських установ належала Товариству російських лікарів ім. М.І. Пирогова, яке у 1890-1893 рр. видало в семи томах “Земско-медицинский сборник”, укладений Д.М. Жбанковим¹². “Збірник” містив інформацію про роботу лікувальних установ, структуру медичних організацій, про витрати на утримання медицини, а представлений у ньому матеріал розділений по губерніях, включаючи й Херсонську.

У 1899 р. Пироговським товариством до XII Міжнародного медичного конгресу вийшла друком праця “Русская земская медицина”¹³. Її укладачі Є.О. Осипов, І.В. Попов і П.І. Куркін поряд із висвітленням загально статистичних даних про адміністративний поділ Росії, територію, населення, характер та устрій земських установ, не оминули увагою і досягнення Херсонського губерньського земства, вказуючи на його передові позиції з деяких питань.

Багатий інформаційний і статистичний матеріал про досягнення земської медицини в губерніях перших років ХХ ст. містять “Очерки врачебно-санитарного дела” З.Г. Френкеля¹⁴.

Досягненням земств у їх різнобічній діяльності присвячено праці

⁷ Капустин М.Я. Очерки земской медицины // Здоровье. – 1875. – № 8, № 35.

⁸ Жбанков Д.Н. Quasi-практическая и полезная организация земской медицины и фельдшеризм // Земство. – 1882. – №1; Общественная медицина в России // Медицинская беседа. – 1897. – № 18.

⁹ Португалов В. 25-летие земской охраны народного здравия // Земский врач. – 1889. – №4.

¹⁰ Игумнов С.Н. Земская медицина в Харьковской губернии. – Харьков, 1908.

¹¹ Яковенко Е.И. Обзор деятельности всех земств по призрению душевнобольных со времен передачи им больниц Приказами общественного призрения // Архив психиатрии, неврологии и судебной психопатологии. – 1897. – №2.

¹² *Земско-медицинский сборник*. Материалы к развитию земской медицины в России за первое 25-летие (1865-

1890 гг.). Общество русских врачей в память Н.И.Пирогова. – М., 1890.

¹³ *Русская земская медицина*. Обзор развития земской медицины в России вообще и отдельно в Московской губернии с кратким статистическим очерком страны и ее состояния. / Сост. Е.А.Осипов, И.В.Попов, П.И.Куркин. – М., 1899.

¹⁴ *Френкель З.Г.* Очерки земского врачебно-санитарного дела. – СПб.: Б.и., 1913.

Б.Б. Веселовського, М. Слобожаніна, Г.Є. Львова і Т.І. Полнера¹⁵. Автори простежили хід становлення та розвитку медицини у пореформений період і визначили місце, яке у цьому процесі займали безпосередньо земства.

На особливу увагу в контексті названих досліджень заслуговує науковий доробок видатного земського історика Б.Б. Веселовського “История земства за сорок лет”, який у 1911 р. на Дрезденській гігієнічній виставці був нагороджений почесним дипломом. Автор зробив узагальнення великого за обсягом матеріалу, зібраного істориками і медиками, а також спробував виділити кращі земства за результатами їх роботи. До таких земств дослідник відносив і Херсонське губернське земство, порівнюючи його за розмахом діяльності з передовими земствами Центральної Росії – Московським та Петербурзьким.

Найбільш повний огляд дореволюційної літератури з земсько-медичних проблем представлений у двотомному бібліографічному покажчику, укладеному відомим діячем земської медицини Д.М. Жбанковим¹⁶, до якого входить близько 5 тис. робіт за вказаною тематикою. Один із підрозділів покажчика містить перелік літератури, що висвітлює медичну діяльність Херсонського земства.

Історіографія досліджуваної проблеми радянського періоду (другий період) поділена дисертанткою на два підперіоди. Перший характеризується появою у повоєнний період наукових статей у періодичній пресі, в яких автори – відомі земські лікарі наголошують на доцільності використання за нових історичних умов здобутків земської медицини¹⁷. Зазначені роботи були першими дослідженнями на цьому етапі, в яких, з одного боку, підбивалися підсумки створеної земствами медичної організації (в основному її позитивні здобутки), з іншого, – була проігнорована роль земств у цьому процесі.

Дослідженню земсько-медичної справи на території України від введення земських установ до Першої світової війни присвячена монографія С.М. Ігумнова “Очерк развития земской медицины в губерниях, вошедших в состав УССР, Бессарабии и в Крыму”¹⁸. Вона стала першим вагомим дослідженням з історії земської медицини українських губерній і започаткувала новий підхід до вивчення земсько-медичної історії – її регіональне висвітлення. У нарисі проаналізовано стан доземського медобслуговування в українських губерніях, у тому числі й у Херсонській, а

¹⁵ *Веселовский Б.Б.* История земства за сорок лет. – СПб., 1909-1911. – Т. 1-4; *Слобожанин М.* Из истории и опыта земских учреждений в России / Очерки к 50 летию земских учреждений. – СПб., 1913; *Львов Г.Е., Полнер Т.И.* Наше земство и 50 лет работы. – М., 1914.

¹⁶ *Жбанков Д.Н.* Библиографический указатель по земско-медицинской литературе за 1890-1905 гг. – М., 1907.

¹⁷ *Игумнов С.Н.* Идеология земской медицины // *Врачебное дело.* – 1919. – № 11; *Жбанков Д.Н.* О судьбе общественной медицины // *Врачебное дело.* – 1919. – № 12.

¹⁸ *Игумнов С.Н.* Очерк развития земской медицины в губерниях, вошедших в состав УССР, Бессарабии и в Крыму. – Киев, 1940.

також представлена порівняльна характеристика різних напрямів земсько-медичної діяльності.

У другому підперіоді радянського періоду (початок 50-х – кінець 80-х років) на особливу увагу заслуговують колективні праці дослідників медицини, що вийшли друком напередодні та після святкування сторічного ювілею від дня заснування земських установ¹⁹. Саме в цих роботах вперше окремо розглядається медична діяльність Херсонського земства, з позитивного боку оцінюється її санітарно-профілактичний напрям. Однак це були лише пробні статті.

Варто відзначити у цей час появу значної кількості історико-медичних монографій, які стосувалися загальних питань історії медицини, у тому числі й земської: її виникнення, розвитку, етапів і характерних проблем становлення²⁰. З'являється також кілька дисертаційних досліджень медиків стосовно організації охорони здоров'я²¹.

Активно долучаються до розгляду земської тематики й історики. У публікаціях В.В. Гармизи, Л.Г. Захарової, В.Г. Чернухи, Г.А. Герасименка подано аналіз питань підготовки і проведення земської реформи, політики царизму щодо земств, їх структури та призначення, розглянуто період ліквідації земських установ²².

Слід зазначити, що у цей період науковцями-істориками не було створено спеціального дослідження, присвяченого розгляду питань медичної діяльності земств, а роботи науковців-медиків стосувалися переважно історії медицини та організації охорони здоров'я.

На сучасному етапі розвитку незалежної України (1991–2006 рр.) дослідження історії земств та земської медицини значно розширилися й активізувалися²³. Вивченню історії медицини

¹⁹ *Материалы по истории гигиены и санитарии на Украине / Сб.ст.* – К., 1962; *Очерки по истории общественной медицины в сер. XIX в.* – М., 1963; *Очерки истории русской общественной медицины. (К 100 - летию земской медицины)* – Сб. ст. Под. ред. П.И. Калью. – М., 1965, та ін.

²⁰ *Заблудовский П.Е.* Медицина в России в период капитализма. Развитие гигиены. Вопросы общественной медицины. – М., 1956; *Петров Б.Д.* Очерки истории отечественной медицины. – М.:

Медгиз, 1962; *Жук А.П.* Развитие общественно-медицинской мысли в России в 60-70 гг. XIX в. – М., 1963; *Левит М.М.* Становление общественной медицины в России. – М.: Медицина, 1974; *Крыштопа Б.П.* Актуальные вопросы истории медицины в Украинской ССР. Сб. ст. – К., 1978.

²¹ *Карпов Л.Н.* Возникновение земской санитарной организации и работа первых санитарных врачей: Дисс. ...канд. мед. наук. – Л., 1954; *Коган В.Я.* Материалы к развитию больничного строительства в сельских местностях УССР: Дисс. ...канд. мед. наук. – Ив-Франковск, 1968 та ін.

²² *Гармиза В.В.* Подготовка земской реформы 1864 г. – М., 1957; *Захарова Л.Г.* Земская контрреформа 1890 г. – М., 1968; *Чернуха В.Г.* Внутренняя политика царизма с сер. 50 - х – нач. 80 - х гг. XIX в. – Л., 1978; *Герасименко Г.А.* Земское самоуправление в России. – М., 1990.

²³ *Обметко О.М.* Соціально-економічна діяльність земств в Україні (середина 60-х - 90-х років XIX ст.): Автореф. дис. ...канд. іст. наук. – К., 2002 і ін.

земського та “приказного” періодів присвячені наукові доробки відомого історика медицини Ф.Я. Ступака²⁴. Проблеми становлення української інтелектуальної еліти, у тому числі й медичної, знайшли своє висвітлення у публікаціях професора О.О. Рафальського²⁵.

Слід також особливо відзначити комплексну працю з історії України доктора історичних наук, професора В.Й. Борисенка “Курс української історії” (1998 р.) в якій автор, характеризуючи, зокрема, різносторонню земську діяльність, справедливо наголошує на тому, що земства брали активну участь в організації не тільки освітньої системи, а й у створенні дієвого медичного забезпечення населення²⁶.

На увагу заслуговують і останні дисертаційні дослідження, присвячені розгляду питань діяльності земств України у створенні і розвитку системи охорони народного здоров'я. Це роботи О.М. Рогози та Н.М. Рубан²⁷, у яких автори вперше у вітчизняній історіографії зробили аналіз практичної діяльності українських земств з охорони здоров'я. Однак, їм не вдалося повною мірою і у рівному співвідношенні висвітлити усі аспекти земсько-медичної діяльності кожної з представлених губерній. О.М. Рогоза значно більшу увагу приділив розгляду першого періоду діяльності земств (до 1890 р.) у сфері медичного обслуговування, другий період (1890–1917 рр.) ним висвітлено переважно в характеристиці кадрового та матеріального забезпечення земсько-медичної системи. Останнє знайшло своє відображення і у дисертації Н.М. Рубан, яка теж велику увагу приділяє саме зазначеному питанню.

Джерельна база дослідження спирається на значний та різноплановий масив документів, основу якого становлять архівні й опубліковані джерела про доземську та земську медицину в Херсонській губернії.

Цінний матеріал за вказаною темою містять фонди Одеського, Херсонського, Кіровоградського, Миколаївського державних обласних архівів та Центрального державного історичного архіву у Києві і Російського державного історичного архіву в Санкт-Петербурзі.

Опрацьовані архівні матеріали умовно можна поділити на кілька груп. До першої належать справи, що стосуються доземського періоду і відтворюють стан піклування різних відомств про

²⁴ *Ступак Ф. Я.* Історичний досвід медичної допомоги сільському населенню // Український селянин: Збірник наукових праць. – 2003. – Вип. VII і ін.

²⁵ *Рафальський О.О.* Українська інтелектуальна еліта в середині – другій половині XIX ст. і процес формування української нації // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. Т.1. – К., 2006.

²⁶ *Борисенко В.Й.* Курс української історії. – К., 1998.

²⁷ *Рогоза О.М.* Діяльність земств України по створенню і розвитку системи охорони народного здоров'я (1864-

1917 рр.): Автореф. дис. ...канд. іст. наук. – Харків, 2002; *Рубан Н.М.* Розвиток земської медицини в Україні (1864-1914 рр.): Автореф. дис. ...канд. іст. наук. – Донецьк, 2004.

здоров'я підвідомчого населення: Одеської міської думи (1822–1871 рр.) (ДАОО) (Ф. 4), Особистий фонд О.А. Скальковського (Ф. 3), Піклувального комітету про іноземних поселенців (1805–1867 рр.) (Ф. 6), Канцелярії Одеського управління іноземних поселенців (Ф. 252), Одеського Приказу громадської опіки (Ф. 362); Канцелярії Миколаївського військового губернатора (ДАМО) (Ф. 230); Єлисаветградської міської думи (ДАКІРО) (Ф. 18); Канцелярії Херсонського штатського губернатора (1805–1917 рр.) (ДАХО) (Ф. 1).

Другу групу об'єднують матеріали безпосередньо земського періоду. У них містяться відомості про стан земсько-медичного обслуговування, звіти губернатора про стан народного здоров'я, улаштування сільської лікарської частини (ДАОО) (Ф. 1, Ф. 5); про започаткування періодичних з'їздів земських лікарів, матеріали міських і земських управ (ДАХО) (Ф. 5); справи про організацію лікувальних і благодійних установ, відкриття і припинення діяльності лікувально-продовольчих пунктів, постанови нарад міських і земських лікарів (ДАМО) (Ф. 216); про епідемічні захворювання і заходи проти розповсюдження епідемічних хвороб, службу в земстві лікарів і фельдшерів (ДАКІРО) (Ф. 18, 20, 78).

Із опублікованих джерел на перше місце слід поставити державні нормативні акти, які включають матеріали стосовно земського громадського устрою, а також лікарські статuti, що регламентували устрій відомчих медичних частин. Наведені документи становлять правову основу діяльності земств, у тому числі і в медичній галузі.

Наступна група джерел – статистичні й довідкові матеріали різних відомчих установ. Це звіти Медичного департаменту Міністерства внутрішніх справ, Російські медичні списки, звіти про стан народного здоров'я і організацію лікарської допомоги в Росії, Земсько-статистичний збірник (матеріали щодо розвитку земської медицини в Росії за перших 25 років (1865–1890 рр.)). Розгляд цих та інших такого роду документів дозволив проаналізувати відповідність звітів земських і

державних установ з медицини і дав підстави для комплексного аналізу стану доземської і земської медичних організацій.

Основну і найбільш об'ємну групу першоджерел становлять журнали земських зборів та управ, що систематично видавалися останніми. Порівняльний аналіз кола питань, які розглядалися на засіданнях земських зборів, дав можливість визначити найбільш актуальні проблеми, що турбували представників повітових і губерньського земств та можливі шляхи їх вирішення. Ці документи містять вірогідну інформацію щодо заснування, функціонування та фінансування земствами медичних установ. Важливим доповненням земських збірників з питань медицини було видання Лікарських хронік Херсонської губернії (з 1892 р.), в яких додатково містилися постанови і доповіді чергових та позачергових земських зборів з питань медичної частини, доповіді і звіти дільничних лікарів повітовим земським зборам та управам, матеріали з'їздів земських лікарів і членів управ, звіти лікарів про санітарно-гігієнічний стан територій, кількість лікувальних закладів тощо.

Наведену групу джерел суттєво доповнюють чисельні публікації у періодичній пресі того часу. Відомими діячами-практиками земської медицини і просто лікарями представлені матеріали, що містять широкий спектр питань – від констатації наболілих практичних питань, до серйозних аналітичних розробок.

Важливими джерелами з досліджуваної проблеми є мемуарна література, яка не тільки передає дух і настрої того часу, а й відтворює особливі деталі земсько-медичного періоду.

Таким чином, тема дисертації не була предметом спеціального дослідження в історичній літературі. Разом з тим, існує багато фактичного матеріалу з цієї проблематики, основний масив якого зберігається у різних архівосховищах та у відділах краєзнавчої літератури обласних бібліотек і досі не опрацьовувався дослідниками.

У другому розділі “Становлення земської медичної допомоги сільському населенню губернії у 1865–1872 рр.” висвітлюється стан медичного обслуговування населення губернії у доземський період, розкриваються правові засади земської реформи про завдання громадської медицини та з'ясовуються особливості початку розгортання повітовими земствами медичної діяльності у 1865–1872 рр.

У діяльності Херсонського земства з організації медичної допомоги населенню автор виділяє три періоди. Перший охоплює 1865–1872 рр., коли відбувалося становлення земської медичної допомоги сільському населенню. Другий (1873–1889 рр.) характеризується включенням губерньського земства в організацію доступної населенню медицини. Третій період (1890–1917 рр.) відзначався протидією земства спробам царського уряду обмежити його дії у галузі медицини й активізацією земсько-медичної діяльності. Відповідно до цієї періодизації структуровані матеріали усіх розділів дисертації.

Організація медичної допомоги в Херсонській губернії з початку її заснування (1803 р.) будувалась відповідно до “Положення про Прикази громадської опіки”, що поклало початок, як і у всій Російській імперії, так званої приказної медицини.

У дореформений період Прикази відігравали важливу роль у становленні губернської, міської та повітової медицини, однак займалися вони переважно опікою, тому за більш як столітній період існування так і не змогли створити систему, спроможну організувати медичну допомогу сільському населенню. Останнє унікало лікування в поодиноких “приказних” лікарнях через непомірну плату та “порядки”, які там існували. Серед українських губерній Херсонський Приказ мав найнижчі показники щодо кількості як богоугодних закладів (1), так і лікарень (6) та ліків у них. Усі лікарні, за винятком губернської, за свідченням губернатора, знаходилися в надзвичайно непривабливому стані.

Крім Приказів громадської опіки, здоров'ям населення Херсонської губернії опікувалися: Відомство Палати державного майна, Лікарська управа, Управління Херсонськими військовими поселеннями, Піклувальний комітет про іноземних поселенців Південної Росії, Комітет громадського здоров'я і Віспяні комітети. Існування такої кількості відомчих установ було характерною рисою усєї доземської організації медичного обслуговування, а особливості соціально-економічного розвитку та територіального розташування Херсонської губернії накладали свій відбиток на їх перелік та функціонування. Діяльність наведених структур мала автономний, розрізнений характер, що унеможливило взаємодію між ними у вирішенні важливих питань “народного здоров'я”. Обмежена кількість медичного персоналу і жалюгідний стан лікувальної мережі в повітах, платність усіх видів медичної допомоги та власне нецтво відвертали селян від цивілізованої медицини, породжували недовіру до лікування в лікарнях і сприяли посиленню позицій знахарства на селі.

Відповідно до “Положення про губернські та повітові земські установи” 1864 р. на земство, на правах необов'язкової повинності, покладалося: “...піклування... переважно в господарському відношенні про народне здоров'я, вжиття заходів щодо поширення віспощення, а також... завідування... благодійними закладами...” Така стриманість законодавців при розробці медичних аспектів земської правової бази пояснюється лише другорядною роллю, відведеною земським установам у загальній державній структурі. І лише розуміння провідними земськими діячами важливого економічного та соціального значення заходів з охорони здоров'я сільського населення і тогочасний вкрай його незадовільний стан призвели до того, що земські зібрання все-таки висловились за організацію власних медичних установ.

У 1865–1872 рр. у Херсонській губернії почалося розгортання повітовими земствами медичної діяльності, головними причинами якої стали відсутність організованої та ефективної медичної допомоги сільському населенню, необхідність протидії частим і загрозливим епідеміям, гостра

потреба в оздоровленні сезонних робітників при значному дефіциті робочої сили. Повітові управи прийняли у своє відання господарську частину відомчих лікувальних і благодійних закладів, розробили перші проекти земсько-медичної організації, згідно з якими повіти поділялись на лікарські дільниці, запрошувався лікарський і фельдшерський персонал, визначалось коло його обов'язків.

Однак в організації земської медицини повітові земства діяли розрізнено і не мали достатніх асигнувань на реалізацію накреслених заходів, внаслідок чого їх напрацювання почали гальмувати подальший розвиток медичної системи. Крім того, за основу в забезпеченні сільського населення медичною допомогою вони взяли роз'їзну систему з фельдшерською допомогою, що існувала в „приказний період”, керуючись у своєму виборі суто практичними міркуваннями.

Отже, у доземський період у Херсонській губернії не існувало єдиної і розвинутої системи медичного обслуговування селян. Урядовими положеннями не передбачалось створення земствами своєї, відмінної від попередніх часів медичної організації. У результаті повітовим земствам Херсонщини довелося проявляти ініціативу в цьому питанні та діяти відповідно до потреб місцевого населення й умов його життєдіяльності.

У третьому розділі “Роль губернського земства в організації доступної населенню медичної допомоги у 1873–1889 рр.” досліджується вплив губернського земства на формування стаціонарної системи медичного обслуговування населення, визначення пріоритетності санітарно-профілактичного напрямку в земсько-медичній діяльності у 1873–1889 рр.

У 1873 р. губернське земство прийняло рішення про необхідність активізації медичної діяльності повітових земств та надання їм фінансової допомоги, взявши на себе відшкодування третини постійних витрат на організацію медицини й будівництво лікарняних закладів. Спільно з повітовими управами губернське земство почало вирішувати животрепетні питання медичного обслуговування сільських жителів – визначення співвідношення фінансування цієї галузі земської діяльності, кількості лікарняних ліжок на певну кількість населення, створення мережі дільниць з відповідним радіусом медичного обслуговування.

Велике значення в накресленні плану основних заходів покращення медичного обслуговування населення відіграли губернські з'їзди земських лікарів та членів управ. Перший з'їзд (1874 р.) став значною подією для медичної громадськості Херсонської губернії, оскільки вперше за десятирічну діяльність земських установ лікарі отримали можливість колегіально обговорювати питання організаційного та професійного характеру, координувати дії для спільної боротьби з епідеміями, привернули увагу земських урядовців до земсько-медичних проблем.

Херсонському губернському земству належить безумовна першість серед українських земств у практичному викоріненні “фельдшеризму” на шляху формування стаціонарної системи медичної допомоги. Прикладом наведеного стало створення досяжної мережі лікарських дільниць (76, у тому

числі дві міжповітові дільниці). Понад 80% лікарняних ліжок земських медичних закладів губернії зосереджувалося в сільській місцевості. Для порівняння – це найвищий показник не тільки серед українських земств, а й у загальноросійському масштабі. При цьому 27% усіх лікарняних ліжок були укомплектовані для інфекційних хворих, що було однією з особливостей земсько-медичної організації Херсонської губернії.

Херсонське земство першим в Україні і одним з перших у Російській імперії започаткувало санітарну організацію і досягло у цьому напрямі вагомих результатів, виступаючи прикладом для наслідування іншими українськими земствами.

Не отримуючи державної допомоги, губернське земство взяло на свій рахунок витрати на віспощення, відкрило в Тирасполі віспаний телятник для забезпечення населення свіжим віспаним детритом. Крім того, у 1873 р. були встановлені субсидії протиепідемічних витрат для повітових земств у розмірі однієї їх третини. Значний вплив на організацію санітарної служби у губернії справило створення при губернській управі в 1877 р. постійної медичної комісії та введення посади особливого лікаря при ній. Був складений план оздоровлення населених пунктів, створена губернська санітарна комісія, міські й повітові наглядові за санітарним станом міст і сіл комісії.

Значним внеском у покращення санітарного стану губернії стало відкриття у 1886 р. першої у Російській імперії і другої у світі бактеріологічної (пастерівської) станції на спільні кошти губернського земства й міського самоврядування м. Одеси, що визначило бактеріологічний і епідеміологічний напрям санітарної організації Херсонського земства.

Ще одним заходом губернського земства, спрямованим на покращення санітарного стану населених пунктів губернії, стало заснування вперше у Російській імперії медико-соціальних закладів – лікувально-продовольчих пунктів у місцях найбільшого скупчення прибулих робітників, які ставали осередком поширення епідемічних хвороб.

За дорученням медичної комісії губернський санітарний лікар М.С. Уваров розробив програму дослідження прибулих робітників, якою передбачалась організація на шляху їх пересування, у лікувально-продовольчих пунктах, амбулаторної та стаціонарної медичної допомоги, будівництво критих приміщень (бараків) у місцях найбільшого скупчення робітників на ринках найму. Вказана програма відіграла значну роль не тільки у Херсонській губернії, а й у Російській державі, спрямувавши увагу лікарів і громадськості на розгляд “робочого питання”. В організацію медичної допомоги і санітарного нагляду за прибулими робітниками губернське земство поклало основні принципи земської медицини: відсутність насилля і загальну доступність медичного обслуговування на засадах безоплатності. Пізніше, до зазначених умов додалися піклування про надання робітникам дешевих гарячих обідів і реєстрація усіх прибуваючих партій робітників для їх всебічного медико-санітарного вивчення.

Таким чином, у 1873–1889 рр. губернське земство сприяло активізації медичної діяльності повітів і відіграло важливу роль в організації доступної та ефективної медичної допомоги сільському населенню, в покращенні санітарного стану губернії.

У четвертому розділі “Особливості медичної діяльності земств у 1890–1917 рр.” досліджується вплив земських Положень на становлення і розвиток земсько-медичної організації, охарактеризовано реакцію земства на урядові зміни в правовому забезпеченні земської медицини та з’ясовано напрями активізації земсько-медичної діяльності в Херсонській губернії у 1890–1917 рр.

З початку 90-х років XIX ст. російський уряд узяв курс на посилення контролю за всіма галузями земської діяльності, у тому числі й медичною. З прийняттям у 1890 р. нового земського положення склад земських установ, повітових зборів переважно, а земських управ і губернських зборів майже винятково, став дворянським, що не могло не позначитися і на медичній справі у Херсонській губернії.

Суттєвим гальмуючим фактором у розвитку земської медицини губернії стали недосконалість і незавершеність медичного законодавства, насамперед, діяльність тимчасового Статуту лікувальних закладів 1851 р. за нових умов, а також його неузгодженість із земськими законодавчими актами. Земські положення й медичні статuti переслідували вузько-станові інтереси дворян, а їх невідповідність один одному в суспільному питанні, а також реальному стану справ у губернії, змушували земців на місцях діяти відповідно до наявних потреб. Виходячи за рамки офіційних настанов, земська людинолюбна діяльність демонструвала певну опозиційність владі у ставленні до здоров’я селян й одночасно піднесла медичне обслуговування найчисленнішої верстви населення Херсонської губернії на досить високий рівень. Зусиллями діячів повітових та губернського земства разом із земськими лікарями на початку XX ст. були напрацьовані нові підходи і механізми, що прискорило становлення земсько-медичної організації губернії і формування її довершеного вигляду. Ці фактори стали головними чинниками позитивної динаміки розвитку земської медицини Херсонської губернії на останньому етапі її існування.

За період 1890–1916 рр. у Херсонській губернії загальна кількість медичних закладів зросла до 126 одиниць, у тому числі лікарень до 103, амбулаторій до 25, лікувальних закладів у повітах до 100, ліжок у лікарнях і приймальних відділеннях до 3368, лікарів повітових і губернського земств до 198, фельдшерів до 461, акушерок до 161.

Росли витрати Херсонського земства на медицину. Згідно даних Б. Веселовського, у 1903 р. Херсонська губернія займала перше місце серед губерній Російської імперії по витратах на медицину (1 609 тис. крб.). Асигнування губернського земства на медицину становили понад половину (51,1 – 55,7%) усіх земських витрат, що майже вдвічі перевищувало середній показник по українських губерніях (28,4%). На рубежі століть Херсонське земство одним з

перших в Україні звільнило населення від оплати за амбулаторну допомогу, лікування у стаціонарі та “медичні поради” для усіх незаможних жителів, інфекційних хворих і заробітчан.

На початку ХХ ст. Херсонське земство продовжувало опікуватися проблемами прибулого робочого люду і звернуло увагу на не менш значиму проблему – високий рівень травматизму серед сільських робітників при роботі на сільськогосподарських машинах. З метою профілактики травматизму земством приймалися “Обов’язкові постанови для власників машин” та “Правила для власників сільськогосподарських машин”, постанови “Про заходи щодо попередження травматичних пошкоджень при роботі сільськогосподарських машин і знарядь” (1903 р.), головними вимогами яких були недопущення до роботи на сільськогосподарських машинах неповнолітніх та строге дотримання при цьому техніки безпеки.

Отже, лікувальна та санітарна діяльність Херсонського земства протягом досліджуваного періоду були спрямовані на оздоровлення і максимальне зменшення смертності населення. Підтвердженням наведеному є збільшення чисельності населення губернії з 778 тис. у 1865 р. до 2856 тис. у 1914 р. (тобто у 4 рази). Збільшувався відрив між народжуваністю та смертністю. У 1909 р. він становив 115243:67677, у 1912 р. – 118462:54106. Саме ці показники вказують на результативність діяльності земсько-медичної організації у Херсонській губернії і свідчать про її значні досягнення.

У висновках викладені основні результати дослідження:

– У вітчизняній історіографії відсутні спеціальні праці, в яких би комплексно досліджувалась діяльність та визначалась роль земства Херсонської губернії у забезпеченні населення медичною допомогою. Тема не була предметом спеціального дослідження ні в медичній, ні в історичній літературі.

– Медичне обслуговування населення губернії у доземський період не могло стати основою для створення нової системи охорони народного здоров’я після відміни кріпосного права у 1861 р., яка зумовила кардинальні зміни у соціальній структурі населення держави та в її адміністративно-територіальних органах. Медична справа у Херсонській губернії, як і в інших губерніях, знаходилась у віданні багатьох відомств, що унеможливлювало їх ефективну взаємодію у забезпеченні сільського населення медичною допомогою.

– “Положення про губернські та повітові земські установи” та інші урядові документи не створили досконалої правової бази для організації системи медичного обслуговування населення земськими установами. Статті цих документів про земсько-медичну діяльність відзначались нечіткістю та суперечливістю і не передбачали створення земствами своєї, відмінної від попередніх часів медичної організації, що значною мірою загальмувало процес становлення та розвитку земської медицини в країні, у тому числі й у Херсонській губернії.

– У 1865–1872 рр. почалося розгортання повітовими земствами Херсонської губернії медичної діяльності. Організаційні заходи повітових земств дозволили сконцентрувати медичну допомогу населенню в руках одного відомства, структурувати її і централізувати фінансове забезпечення, що позитивно позначилось і на практичній діяльності лікарів та фельдшерів. Однак, розробивши проекти земсько-медичного устрою губернії, повітові земські управи у 1865–1872 рр. діяли відокремлено одна від одної і не мали достатніх асигнувань на реалізацію накреслених заходів, внаслідок чого їх напрацювання почали гальмувати подальший розвиток медичної системи.

– У 1873–1889 р. губернське земство взяло на себе організацію повітової земської медицини, у тому числі й часткове її фінансове забезпечення. Серед методів раціонального облаштування медичної допомоги сільському населенню практикувалися: скликання з'їздів лікарів та членів управ, медико-топографічні дослідження губернії, розширення лікарняної мережі, перехід від роз'їзної до змішаної, згодом стаціонарної системи обслуговування, до безоплатності медичних послуг.

– Найуспішнішою була санітарно-профілактична діяльність Херсонського земства. З ініціативи та фінансової підтримки губернського земства на початку 80-х років XIX ст. зародилася і утвердилася перша в Україні санітарна організація з її санітарно-статистичними, санітарно-епідеміологічними та соціально-профілактичними функціями, з постійним штатом санітарних лікарів, у результаті чого санітарна обстановка в губернії почала поліпшуватися.

– Медична діяльність Херсонського земства у 1890–1917 рр. мала певні особливості, які багато у чому позначилися на її характері та ефективності. Незважаючи на засилля дворян після земського положення 1890 р., херсонські земства не виправдали сподівань у цьому плані царського уряду і не змирилися з планованими обмеженнями своєї медичної діяльності. Такою самою була їх реакція на новий Статут лікувальних закладів (1894 р.), інструкції до нього (1895 р.) та інші урядові заходи, що гальмували розвиток земської медичної допомоги населенню.

– Зусиллями діячів повітових та губернського земства разом із земськими лікарями, наприкінці XIX – на початку XX ст. були напрацьовані нові підходи та механізми, що прискорили становлення земсько-медичної організації губернії і формування її довершеного вигляду. В губернії відбувалось розширення мережі лікувальних закладів. Лікарська допомога стала більш доступною населенню за рахунок зменшення радіусу обслуговування хворих одним лікарем, а також внаслідок повної відміни плати за лікування. Витрати земства на медичне обслуговування в губернії вдвічі перевищували середній показник по українських губерніях. Окремі галузі медицини в Херсонській губернії досягли вищого в Російській імперії рівня обслуговування населення і не відставали від загальносвітового. Зменшення чисельності хворих і травмованих людей, збільшення відриву між народжуваністю і смертністю значною мірою сприяли швидшому, у порівнянні з іншими регіонами

України, зростанню кількості населення Херсонської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст.

Основні положення дисертації викладено у таких публікаціях автора:

1. *Майстренко О.А.* Земська реформа 1864 року про завдання та призначення громадської медицини // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Історія. – К., 2003. – Вип. 68-70. – С. 67-69.
2. *Майстренко О.А.* Стан доземської системи охорони народного здоров'я в Російській імперії 1857-1863 рр. // Проблеми історії України XIX – поч. XX ст. – Вип. V. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – С. 154-158.
3. *Майстренко О.А.* Забезпечення населення Херсонської губернії медичною допомогою у доземський період // Вісник Черкаського університету. – Серія: історичні науки. – Черкаси, 2004. – Вип. 61. – С. 31-38.
4. *Майстренко О.А.* Діяльність державних відомств Російської імперії із забезпечення медичною допомогою населення Херсонської губернії у середині XIX ст. // Проблеми історії України XIX – поч. XX ст. Вип. VII – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – С. 293-300.
5. *Майстренко О.А.* Особливості медико-санітарної діяльності Херсонського земства стосовно організації нагляду за прибулими сільськогосподарськими робітниками у 90 - х рр. XIX ст. // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №6. Історичні науки: Зб. наукових праць. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2005. – Вип. 2. – С. 114-119.
6. *Майстренко О.А.* Правове забезпечення земської медицини у 90-х роках XIX на початку XX ст. (на прикладі Херсонської губернії) // Вісник Академії праці і соціальних відносин профспілок України: Науково-практичний збірник. – Київ, 2006. – № 2. – С. 195-201.
7. *Криштопа Б.П. Майстренко О.А.* “Третій елемент” на службі Херсонського губернського земства // Матеріали II съезда конфедерации историков медицины (международной). – Москва: Медицина, 2003. – С. 138-139.
8. *Майстренко О.А.* Діяльність повітових земств Херсонської губернії щодо забезпечення населення медичною допомогою (1865–1870 рр.) // Україна і Росія: досвід історичних зв'язків та перспективи співробітництва (збірник наукових праць). – Кривий ріг: Криворізький державний педагогічний університет, 2004. – С. 26-33.
9. *Майстренко О.А.* Деятельность Херсонской земской санитарной организации // Матеріали 10-й Республиканской конференции по истории медицины и здравоохранения. – Минск: РНМБ, 2004 – С. 93-95.

10. *Майстренко О.А.* Професійна та громадська діяльність земських лікарів Херсонської губернії // Агапіт. – Київ, 2004. – № 14-15. – С. 62-65.
11. *Майстренко О.А.* Санітарно-протиепідемічна діяльність Херсонського земства (кінець XIX - поч. XX ст.) // Знаки питання в історії України: українська історія в європейському контексті: Збірник матеріалів II Міжнародної конференції – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2005. – С. 69-72.

АНОТАЦІЯ

Майстренко О.А. Роль Херсонського земства в медичному обслуговуванні населення у 1865–1917 рр. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2006.

У дисертації вперше у вітчизняній історіографії, на основі системного аналізу широкої джерельної бази та наукової літератури, комплексно досліджена роль земств Херсонської губернії в медичному обслуговуванні населення у 1865–1917 рр. Розглянуто процеси виникнення, становлення, розвитку та удосконалення земської медицини на прикладі найбільшої серед українських губерній – Херсонської. Доведено, що діяльність повітових та губерньської управ Херсонщини із забезпечення медичною допомогою сільського населення була плідною та результативною, що підтверджується проведенням аналізом медичних показників у розрізі повітів і губернії у цілому. Підкреслюється першість Херсонського земства у створенні дієвої санітарної організації.

Ефективність земсько-медичної системи, яка сформувалась у довершеному вигляді як результат спільної діяльності земських урядовців та лікарів, сприяла загальному оздоровленню населення губернії й покращенню демографічної ситуації у ній.

Ключові слова: земство, губерньська управа, повітова управа, земські збори, земська медицина, земський лікар.

АННОТАЦИЯ

Майстренко О.А. Роль Херсонского земства в медицинском обслуживании населения в 1865–1917 гг. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2006.

Данная диссертация является историческим исследованием, в котором комплексно рассмотрены процессы возникновения, становления, развития и усовершенствования земской медицины на примере самой большой из украинских губерний – Херсонской.

Анализ работ предшествующих исследователей позволяет утверждать, что специальной работы, раскрывающей роль земств Херсонской губернии в медицинском обслуживании населения написано не было создано, что и обусловило выбор темы исследования. Впервые в научный оборот введены редкие земские издания и архивные материалы, долгое время находящиеся вне поля зрения исследователей.

В диссертации освещены основные особенности медицинского обслуживания в губернии в доземский период, позволившие сделать вывод об отсутствии системной медицинской помощи сельскому населению со стороны различных ведомств и учреждений. Делается акцент на том, что действительное улучшение медицинского обслуживания сельского населения произошло только после введения земств. В работе исследована правовая база обеспечения земской медицины, свидетельствующая о незавершенности земского законодательства в сфере медицинского обслуживания. Деятельность по развитию медицины не принадлежала к первостепенным заданиям практической работы земств, но со временем земские деятели осознали необходимость существенных преобразований в медицинской сфере. В диссертации делается акцент на том, что становление земской медицины в Херсонской губернии происходило в непосредственной связи со спецификой этого региона. Близость границы и возможность занесения страшных эпидемий, а также сельскохозяйственный тип экономики с постоянной нехваткой рабочей силы, вынуждали земских чиновников обращать особое внимание на вопрос сохранения “народного здоровья”.

В исследовании установлено, что особую роль в становлении земской медицины в начальный период ее существования сыграли уездные земства. Именно им принадлежит первенство в разработке проектов земско-медицинского устройства. Приняв в свое ведение медицинскую часть Приказов общественного призрения и других ведомств, они принялись обустроить ее, приглашали врачей возглавить земские больницы, нанимали фельдшерский персонал, делили уезды на врачебные участки. Но из-за недостатка финансирования их первые начинания, казалось вполне успешные, были обречены. С начала 70-х годов XIX в. под угрозой смертельных холерных эпидемий на помощь уездным земствам пришло губернское. Оно начало финансирование медицинской деятельности уездных земств и взяло на себя организационные вопросы.

Изучение и анализ первоисточников - отчетов земских собраний и управ свидетельствует о том, что губернскому земству принадлежала несомненная роль в организации и проведении съездов земских врачей и представителей управ, в изучении губернии в медико-топографическом и медико-санитарном отношении, в расширении сети врачебных участков, обустройстве существующих и создании новых медицинских учреждений. Губернское земство инициировало переход от разъездной к смешанной и стационарной системе медицинского обслуживания, к бесплатности медицинского обслуживания населения.

Наиболее успешной была санитарно-профилактическая деятельность Херсонского земства. Губернское земство приняло на свой счет финансирование всех противоэпидемических мероприятий уездных земств, содержание губернского и шести уездных санитарных врачей, обустройство первой в Российской империи Пастеровской станции, оспенных телятников. В диссертации особо отмечается, что высокий уровень санитарной организации в Херсонской губернии был обусловлен как экономическими условиями развития региона, так и пониманием видными земскими деятелями – председателями управ той роли, которую играли своевременно проводимые санитарно-профилактические мероприятия и поддержка ими всех начинаний земских санитарных врачей.

В работе делается вывод об огромной роли местных органов самоуправления Херсонской губернии в области медицинского обслуживания сельского населения, что выразилось в качественном улучшении здоровья населения губернии и количественном его увеличении.

Практическое значение работы заключается в возможности заполнить существующие в исторической науке пробелы при подготовке коллективных и индивидуальных работ как по истории Украины середины XIX – начала XX вв. в целом, так и по истории медицины в частности.

Результаты работы могут быть использованы при разработке спецкурсов по истории местного самоуправления отдельных украинских губерний, в процессе проведения административно-территориальной реформы в Украине, при определении направлений деятельности органов местного самоуправления в сфере медицинских услуг.

Ключевые слова: земство, губернская управа, уездная управа, земское собрание, земская медицина, земский врач.

ANNOTATION

Maystrenko O.A. The role of the Kherson zemstvos in providing medical service to population in 1865–1917. – Manuscript.

Ph.D. thesis on gaining of scientific degree of candidate on historical sciences after speciality 07.00.01 – history of Ukraine. – National Pedagogical University named after Dragomanov M.P. – Kyiv, 2006.

In the thesis first in the ukrainian historiography, the role of zemstvos of the Kherson province in providing medical service to population in 1865–1917, on the basis of system analyses of wide-spring base and scientific literature, is complexly investigated. The processes of formation, establishing, development and improvement of zemsca medicine are considered on the example of Kherson – the biggest among the Ukrainian provinces. It is set, that activity of district and province justices of Kherson on providing medicare to rural population was fruitful and effective, that is confirmed by the conducted analysis of

medical indexes in the cut of delivery and province in common. Championship of the Kherson zemstvo in formation of effective sanitary organization is underlined.

In the paper a conclusion is done on expedience and efficiency of zemsco-medical system that was formed in a perfect manner as a result of joint activity of zemskih officials and doctors and was instrumental in the common making of population of province healthy and improvement of demographic situation.

Keywords: zemstvo, district justice, province justice, zemskiy meetings, zemsca medicine, zemskiy doctor.